

BAHOLOVCHANLIK KATEGORIYASINING LINGVISTIK TALQINI VA PRAGMATIK MOHIYATI

Nurmatova Durdona Shuxrat qizi

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Tayanch-doktorant

E-mail: durdona97531@gmail.com

Orcid - 0009-0009-5107-2868

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18674927>

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslikda baholovchanlik kategoriyasining nazariy asoslari, uning obyektiv va subyektiv jihatlarini hamda konnotativ ma’no tarkibidagi o‘rni tahlil qilinadi. Baholovchanlikning gnoseologik va pragmatik yondashuvlar doirasida talqini, ratsional va emotsional baholash turlarining lisoniy ifodalanish xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, ekspressivlik, emotsionallik, obrazlilik va funksional-stilistik komponentlarning o‘zaro munosabati ko‘rib chiqiladi. Yetakchi tilshunos olimlar – Sh. Balli, I. V. Arnold, A. V. Kunin, V. N. Teliya, L. A. Sergeeva va boshqalarning qarashlari asosida baholovchanlikning pragmatik kategoriya sifatidagi mohiyati asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari baholovchanlik til birliklari semantikasining ajralmas qismi ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: baholovchanlik, konnotatsiya, subyektivlik, pragmatika, ekspressivlik, emotsionallik, lisoniy baho.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы категории оценочности в языкознании, ее объективные и субъективные аспекты, а также место оценочного компонента в структуре коннотативного значения. Анализируются гносеологический и прагматический подходы к интерпретации оценочности, особенности рациональной и эмоциональной оценки в языке. Особое внимание уделяется взаимосвязи оценочности с экспрессивностью, эмоциональностью, образностью и функционально-стилистическими компонентами. На основе концепций Ш. Балли, И. В. Арнольд, А. В. Кунина, В. Н. Телии, Л. А. Сергеевой и других ученых обосновывается понимание оценочности как прагматической категории. Делается вывод о том, что оценочность является неотъемлемым компонентом семантики языковых единиц.

Ключевые слова: оценочность, коннотация, субъективность, прагматика, экспрессивность, эмоциональность, языковая оценка.

Abstract: The article explores the theoretical foundations of the category of evaluation in linguistics, focusing on its objective and subjective aspects and its role within connotative meaning. The study examines epistemological and pragmatic approaches to evaluation, as well as the linguistic representation of rational and emotional evaluation. Special attention is paid to the interaction between evaluation, expressiveness, emotionality, imagery, and functional-stylistic components. Drawing on the works of scholars such as Ch. Bally, I. V. Arnold, A. V. Kunin, V. N. Telia, and L. A. Sergeeva, the paper substantiates the interpretation of evaluation as a pragmatic category. The

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

findings demonstrate that evaluative meaning constitutes an integral part of the semantic structure of linguistic units.

Key words: *evaluation, connotation, subjectivity, pragmatics, expressiveness, emotionality, linguistic evaluation.*

Kirish. Insonlarning muloqot uchun tanlagan soʻzlari zamirida tushunchaga nisbatan munosabatlari ham ifodalanadi, shuning uchun maʼno tarkibida subyektiv-baho mazmunining boʻlishi tabiiydir. Til birliklarining subyektiv baho va munosabatni ifodalash imkoniyatlarini oʻrganish – zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biridir.

Baholash - insonning predmetga boʻlgan baholovchan munosabati natijasi, muayyan predmet, hodisa yoki xususiyatning qadriyatlarga mos yoki mos emasini belgilashga qaratilgan aqliy akt. Baho jamiyatda qabul qilingan ijtimoiy, intellektual va axloqiy hodisalar etalonlari, ijtimoiy xulq normalari va yaxshi yoki yomon tushunchalari orqali belgilanadi. Bahoning lisoniy ifodalanishini tadqiq etish uchun soʻzlovchining munosabati, nuqtai nazari va his-tuygʻularini oʻrganish talab etiladi. Tilshunoslikda baholovchi kategoriya, baholovchanlik nomlari bilan uchrovchi bu tushuncha lisoniy birliklarning semantik tuzilmasiga kiruvchi konnotatsiya komponenti yaʼni, konnotativ element – qoʻshimcha axborot sifatida koʻriladi. FB lar maʼnosining konnotativ elementlari – ekspressivlik, emotsionallik, obrazlilik, funksional-stilistik komponentlar koʻpincha uygʻunlikda uchraydi va ularni aratish masalasi oson emas. Mohiyatan, baholovchanlik- funksional kategoriya, obrazlilik – tasviriy, ekspressivlik- uslubiy, emotsionallik – psixolingvistik kategoriya hisoblanadi [11. - B. 52]. Bu kategoriyalarning umumiy jihatlari ularning pragmatik xususiyatga ega ekanligi, bir-biridan farqlash qiyin ekanligi va bir- birini oʻrni bosa olishidan iborat.

Asosiy qism. Insonning obyektiv voqelik bilan munosabati natijasida faoliyatining diniy, aqliy, hissiy va boshqa turli jabhalari baho bilan bogʻlangan. Til orqali voqelik turli jihatlaridan ifodalanadi. Avvalo bu lisoniy birliklarning deskriptiv tarafi, chunki lison obyektiv voqelikni, undagi narsa, hodisa va xususiyatlarni, ichki kechinma va fazilatlarini bilan birgalikda insonni aks ettiradi. Lisoniy ong uchun olamni baho munosabatiga koʻra farqlash tabiiydir. Ijtimoiy shartlangan qadriyatlar tizimi sifatida u tilda ham oʻz aksini topadi. Baholovchanlik kategoriyasi keng maʼnoda konnotatsiya komponenti sifatida tilshunoslik fani oʻrganish doirasiga kiradi.

Teliyaning fikricha mazkur masala ikki asosiy yoʻnalishda – gnoseologik (bilish bilan bogʻliq) va pragmatik (amaliy nutq faoliyatiga oid) nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Ushbu yondashuvlar oʻzaro toʻgʻridan-toʻgʻri kesishmaydi, balki til egasi boʻlgan subyektning ikki xil faoliyat turini aks ettiradi: bilish faoliyati – subyektning borliqni anglash, tushunish, tushuntirishga yoʻnaltirilgan ongli harakatidir; baholovchi faoliyat – subyekt tomonidan borliqqa nisbatan munosabat bildiruvchi ifoda shakllaridir. Baholovchi faoliyat oʻz navbatida quyidagi ikki shaklda namoyon boʻladi: Ratsional-baholovchi faoliyat – voqelikni ongli, mantiqiy asosda, kontekstual sharoitda tahlil etish va baholash; Emotsional-baholovchi faoliyat – his-tuygʻulariga asoslangan, subyektiv psixologik kechinmalar vositasida amalga oshiriladigan baholash. Shu tariqa, til nafaqat muloqot vositasi, balki insonning dunyoni qanday anglashini va unga nisbatan qanday munosabatda ekanini ifodalovchi murakkab, koʻp qirrali vosita sifatida namoyon boʻladi [9. - B. 17].

Jeneva tilshunoslik maktabi namoyondasi boʻlgan Sh. Ballining fikricha insonlarning koʻpchiligida hissiyot aqldan ustun turadi va tilda affektiv faktor koʻrinishida voqelanadi. U inson

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

subyektiv dunyosini aks ettirish va muloqotning boshqa aʼzolariga taʼsir koʻrsatish maqsadlariga xizmat qiladi. Nutq biz uchun fikrlash jarayonlari bilan bir vaqtda kechuvchi, tashqi ifoda vositalaridan iborat tizim sifatida namoyon boʻladi. Boshqacha aytganda, nutq tafakkurning ifodasi, uning tashqi tomonga yoʻnaltirilgan qiyofasidir. Muloqotda har bir jumla ikki sathli boʻlib, birinchisi axborot, ikkinchisi esa shu axborotga subyektiv munosabat. Soʻzlovchi oʻz fikrlarini ikki shaklda ifodalashi mumkin: yoki ular mutlaqo obyektiv, mantiqiy, haqiqatga imkon qadar yaqin tarzda boʻladi, yoki koʻpincha fikr ifodasiga turli darajada emotsional unsurlar qoʻshiladi. Bu emotsional elementlar ayrim hollarda soʻzlovchining shaxsiy hissiyotlariga asoslangan boʻlishi mumkin, ayrim hollarda esa ijtimoiy muhit taʼsiri ostida shakllanadi [3. - B. 29].

I. V. Arnold baholovchanlikni til funksiyalari va tilda axborotning turlari orqali talqin qiladi. Uning fikricha nutqda axborot ikki turli boʻladi: 1) xabar mazmunini tashkil etuvchi, muloqot akti muhitiga aloqador boʻlmagan axborot; 2) qoʻshimcha, muloqot akti muhiti va ishtirokchilariga aloqador axborot. Axborotning ikki turini boshqa tarafdin, til funksiyalari jihatidan izohlash mumkin. Denotativ axborotni Arnold intellektual-kommunikativ til funksiyasini yuzaga chiqaradi va konnotativ axborotni esa tilning boshqa barcha funksiyalarini: emotiv – soʻzlovchi hissiyotlarini ifodalash; volyuntativ (uni pragmatik deb ham atashadi)- soʻzlovchi irodasini ifodalash va adresatni harakatga undash; appelyativ – eʼtibor tortish, tinglashga chorlash; kontakt oʻrnatuvchi funksiya – muloqotda eʼtibor koʻrsatish, hushmuomalalik formulalari; estetik funksiya – estetik taʼsir koʻrsatish [1. - B. 8].

Tilning kommunikativ, emotiv, evaluativ (baholovchi), fatik, estetik funksiyalarini I. V. Arnold pragmatik funksiyalar deb ataydi. Ular soʻzlovchining tinglovchiga, nutq mazmuniga va muloqot akti sodir boʻlayotgan nutqiy vaziyatga nisbatan subyektiv munosabatini ifodalaydi [2. - B. 29].

A. V. Kunin bahoni ikki turi: obyektiv va subyektiv baho mavjudligini aytadi. Obyektiv baho lugʻatlarda taʼrif, lugʻat pometasi va izoh koʻrinishida beriladi. Subyektiv baho esa individual fikr va munosabatga asoslanadi. Uning fikricha subyektiv bahoni anglash uchun obyektiv baho katta ahamiyatga ega. Chunki baho mazmunida ijtimoiy va individual aspektlar birlashadi [5. - 160].

L. A. Sergeeva bahoni alohida mantiqiy xulosa bilan bogʻliq mental operatsiya sifatida taʼriflaydi. Avval maʼlum boʻlgan bilimlardan mantiqiy solishtirish orqali predmet xususiyatlarining maʼlum normaga mos yoki mos emasligi haqida yangi bilimlar paydo boʻlishi natijasida shu predmetning qadr-qiyimatining belgilanishi deb qaraydi [8. - B. 88].

A. Ovsyannikova nazdida konnotativ maʼno tarkibidagi baholovchi komponent deganda soʻzlovchining xabar mazmuniga nisbatan uning muntazam, doimiy xususiyatlariga asoslangan ijobiy yoki salbiy munosabati. Bir vaqtning oʻzida ham obyektiv, ham subyektiv statusga ega [7. - B. 3].

O. P. Jdanovaga koʻra baho intellektual tabiatga ega, yaʼni u hissiy emas, aqliy-mantiqiy mulohazalarga asoslanadi. Intellektual baho shkalasi faqatgina ijobiy va salbiy koʻrsatkichdan iborat [4. - B. 56].

V. V. Vinogradov fikricha Ekspressivlik tarkibiy qismi sifatida baho soʻzning asosiy maʼno komponentlari tanlovi va ifodalanishiga taʼsir oʻtkazadi. Nutq subyektivining individual yoki jamoaviy shaxsiyatini, uning voqelikka nisbatan bahosini aks ettirib, uni maʼlum ijtimoiy guruh aʼzosi sifatida gavdalanitiradi. Ekspressivlik nafaqat leksik, grammatik hususiyatlar balki soʻzlovchining subyektiv

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

bahosi, munosabatini ham ifodalaydi. Predmet nomlari ko‘pincha shu baho, munosabat asosida shakllanadi va keyinchalik shu asosda o‘zgarishi mumkin [10. - B. 12].

Galkina-Fedoruk baholovchanlikni ekspressivlikning emotsionallik, obrazlilik va intensivlik kabi komponentlaridan biri deb hisoblaydi.

B. Yo‘ldoshev til birliklarida baho ma‘nosini nominativ (atash), obrazli ifodalash, emotsional, ekspressiv kabi uslubiy funksiyalardan biri sifatida belgilagan. Bahoni u ham ijobiy va salbiy turlarga ajratgan [12. - B. 88].

A. E. Mamatov emotsionallik va baholovchanlik tushunchalarini integratsiya qilgan holda ta‘riflaydi va emotsional-baholovchi mazmuni ifodalovchi frazeologik birliklarni ma‘nosiga ko‘ra 10 guruhga ajratadi [6. - B. 11].

T. B. Zubova baholovchanlikni diskursning xususiyati sifatida ko‘radi. Bu borada boshqa olimlar bir ovozdan qo‘llagan fikrga qo‘shilgan holda bahoni voqelikning hodisa yoki predmeti haqida subyektiv fikrning ifodalanishi deya ta‘riflaydi va ijobiy, salbiy va neytral xususiyatga ega bo‘lishi mumkin deb belgilaydi. Ijtimoiy-madaniy normalar asosida shaxsiy fikr, hissiyot va qadriyatlarni ifodalashda juda muhim deb hisoblaydi [13. - B. 5]. Baholovchanlik diskursning integrativ xususiyati, ya‘ni subyektiv munosabatni lisoniy vositalar orqali leksik, sintaktik, va stilistik qatlamlarda ifodalash xususiyati deb hisoblaydi va bahoni pragmatik kategoriya sifatida uning tarkibiga kiritadi. O‘z navbatida modallik- ehtimol, zarurat va taxmin asosidagi subyektiv munosabatning ifodalanishi va tonallik – hissiyotlar asosidagi subyektiv munosabatning ifodalanishini o‘rganuvchi kategoriyalarini baholovchanlik tarkibiga kiritadi.

Baholovchanlikning pragmatik tabiati shundan iboratki, u til birliklarining ma‘nosida faqat obyektiv voqelikni aks ettirish bilan cheklanmay, balki nutq subyektining kommunikativ maqsadi, nutqiy vaziyat, adresat omili hamda ijtimoiy-madaniy kontekst bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi. Baholovchi mazmun muloqot jarayonida so‘zlovchining tinglovchiga ta‘sir ko‘rsatish, uning e‘tiborini jalb etish, muayyan munosabatni shakllantirish yoki baholovchi pozitsiyani mustahkamlash kabi pragmatik vazifalarni bajaradi. Shu bois baholovchanlik tilning pragmatik funksiyalari doirasida namoyon bo‘lib, nutqiy aktning kommunikativ samaradorligini ta‘minlovchi vosita sifatida xizmat qiladi. U lisoniy birliklarning konnotativ qatlamida yuzaga chiqib, kontekstga bog‘liq holda ijobiy, salbiy yoki neytral mazmun kasb etadi hamda so‘zlovchi va adresat o‘rtasidagi munosabatni tartibga soluvchi muhim pragmatik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa. Baho kategoriyasi tilning faqat semantik emas, balki pragmatik tabiatini ham ochib beruvchi muhim lingvistik hodisadir. Baho obyektiv voqelikni aks ettirish bilan birga, so‘zlovchining individual tajribasi, hissiyoti, qadriyatlari va ijtimoiy me‘yorlarga munosabatini ifodalaydi. Shu sababli baholovchanlik til birliklari ma‘nosida konnotativ komponent sifatida namoyon bo‘lib, ekspressivlik, emotsionallik va obrazlilik bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanadi.

Tahlil qilingan nazariy yondashuvlar baholovchanlikning gnoseologik va pragmatik jihatlari o‘zaro uyg‘un holda til egasining bilish va baholash faoliyatini aks ettirishini ko‘rsatdi. Ratsional va emotsional baholash turlari esa tilning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirib, nutqda subyektiv munosabatni ifodalashga xizmat qiladi. Natijada baholovchanlik til tizimining ajralmas qismi sifatida insonning dunyoni idrok etishi va unga nisbatan munosabatini ifodalovchi muhim vosita ekanligi tasdiqlandi.

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Arnold, I. V. (1981). *Stilistika sovremennogo angliyskogo yazyka*. Leningrad: Prosveshcheniye. 8-bet.
2. Arnold, I. V. (1986). *The English Word*. Moskva: Vysshaya shkola. 38-bet.
3. Balli, Sh. (1961). *Fransuzskaya stilistika*. Moskva. 29-bet.
4. Jdanova, O. P. (1985). Semanticheskaya struktura glagolov povedeniya. In *Semanticheskie klassy russkikh glagolov* (Universitetlararo ilmiy ishlar to‘plami). Sverdlovsk, 55–56-betlar.
5. Kunin, A. V. (1996). *Nekotorye voprosy angliyskoy frazeologii*. Moskva: GIS. 160-bet.
6. Mamatov, A. E. (1988). *Emotsional-baholovchi mazmuni ifodalovchi frazeologik birliklarning semantik-stilistik xususiyatlari* (Dissertatsiya avtoreferati). Toshkent.
7. Ovsyannikova, A. (2011). Virazheniye otsenochnosti frazeologicheskikh edinit, funktsioniruyushchikh v dramaturgii A. Vampilova. *Filologiya i iskusstvovedeniye*.
8. Sergeeva, L. A. (1982). O sootnoshenii obyektivnykh i subyektivnykh faktorov v znacheniyakh emotsionalno-otsenochnykh prilagatelnykh v sovremennom russkom yazyke. In *Issledovaniya po semantike*. Ufa: BDU nashriyoti, 81–88-betlar.
9. Telia, V. N. (1996). *Russkaya frazeologiya: semanticheskii, pragmaticheskii i lingvokulturologicheskii aspekty*. Moskva: Shkola “Yazyki russkoy kultury”. 17-bet.
10. Vinogradov, V. V. (1953). Основные типы лексических значений слова. ВЯ, №5Б стр 12.
11. Xarchenko, V. K. (1983). Vzaimodeystviye konnotativnykh priznakov, soznacheniy v semantike slova. In *Leksicheskie i grammaticheskie komponenty v semantike yazykovogo znaka* (Mezhvuzovskiy sbornik nauchnykh trudov). Voronej, 47–52-betlar.
12. Yo‘ldoshev, B. (1998). *Frazeologik uslubiyat asoslari*. O‘quv qo‘llanma. Samarqand. 88-bet.
13. Zubova, T. B. (2025). Otsenochnost kak diskursivnaya xarakteristika: svoystva i tipologiya. *Filologiya: nauchniye issledovaniya*.